

Bespreking van de studie van prof. B. Holwerda, "de plaats die de HEERE verkiezen zal", gehouden voor T.S.B. 30 januari 1976 door drs. H. de Jong, Amsterdam.

Nu ik mij na lange jaren opnieuw verdiept heb in de studie over Deuteronomium 12 van mijn geliefde leermeester prof. B. Holwerda, aan wie ik mijn liefde tot de bestudering van het Oude Testament te danken heb, is het mij vreemd te moede. Mijn excuses voor het feit, dat ik allereerst met zo'n stemming mijnerzijds naar voren kom, in plaats van dadelijk te beginnen met een nieuwe overweging van de argumenten die Holwerda voor zijn radicale aanpak destijds heeft aangevoerd. Toch lijkt het mij een goede zaak om daar mee te beginnen. Ik moet namelijk bekennen dat ik de optimistische verwachtingen die mijn leermeester ten aanzien van de wetenschappelijke bestudering van het Oude Testament koesterde, niet meer deel. Laat ik uit het laatste deel van de onderhavige studie een citaat geven, dat dit optimisme onverbloemd in het licht stelt. "Naarmate de opgravingen ons een scherper beeld geven van Kanaän's cultus en mythologie, zal ons inzicht in het geheel enig, jahwistisch karakter der mozaïsche wetgeving verdiept worden; en alleen op deze wijze zal de oudste tijd van de intocht en de Richteren in het licht komen te staan, en daarmee de basis gelegd worden voor het verstaan van de latere historische boeken. Al het materiaal van profeten en psalmen zal opnieuw moeten worden bekeken, en in dit nieuwe raam moeten worden ingevoegd. Eerst dan is de basis gelegd, om te verstaan de ontwikkeling, die zich bij Ezechiël reeds aankondigt, doch die zich pas voltrekt in de tijd na de ballingschap, dus in de dagen van de tweede tempel m.a.w. we zijn in vele jaren nog niet toe aan een waarlijk verantwoord beeld der openbaringsgeschiedenis. Zo is nog maar pas een aanvang gemaakt met het aanbrengen van een ander raam, waarbinnen zich die geschiedenis voltrekt. De sluier, die hangt over de oudste tijd is nog lang niet opgelicht, en ook hier is dus nog een massa detailonderzoek vereist." (Begonnen hebbende van Mo... Terneuzen 1953, p.28).

Zoals gezegd, ik kan het optimisme, dat hier uit spreekt, niet meer delen. Ik geloof niet dat het mogelijk is, om met behulp van de archeologie de oudtestamentische gegevens te verwerken tot een gedetailleerde openbaringsgeschiedenis. Ik ben van mening dat onze kennis van deze geschiedenis niet anders dan zeer globaal zal kunnen zijn, omdat de goddelijke openbaring wel een geschiedenis-aspekt heeft, maar nergens het uitgesproken doel vertoont om onze historische belangstelling te bevredigen. Vandaar dat de Bijbel in zijn verschillende delen onbekommerd dingen kan vertellen, die wij niet met elkaar kunnen rijmen. De geseculariseerde geschiedenis-wetenschap heeft zich sinds de Aufklärung op deze aporieën gestort en is met een ander geschiedenisbeeld gekomen, dat goeddeels evolutionistisch van aard is. Voor mij is het de vraag of wij, deze methode van objectieve feitenvaststelling overnemend, tot een gedetailleerd historisch verslag van Gods openbaringsgang in het Oude Testament zullen kunnen komen.

Heel algemeen gesproken, lijkt het mij ten aanzien van een zodanig oud document als het Oude Testament een goede houding, je meer te verbazen over wat je historisch wel begrijpt en kunt nagaan dan over wat duister is en blijft. Groot moet dan ook onze verbazing zijn, dat het Oude Testament ook in z'n historische opbouw en samenhang in het algemeen goed te begrijpen is. Zet daar maar eens eenzelfde document dat eenzelfde lange ge-

sohiedenis-periode omvat, naast, afkomstig uit Babel of Egypte, bijvoorbeeld. Dat is eenvoudig onmogelijk. Globaal genomen zijn wij van de openbaringsgeschiedenis genoegzaam op de hoogte en weten wij voor onze zaligheid en voor ons dienen van God en onze liefde tot de naaste voldoende. En het is dus voor mij de vraag of we wel boven het globale van onze kennis uit kunnen komen. Is er niet veel waarvan we moeten zeggen: non liquet, het is niet duidelijk?

Holwerda neemt in een niet te miskennen heroïek zo echt de handschoen op tegen Julius Wellhausen en zijn school. Daar proef ik een wetenschapsideaal in. Dit ideaal dus dat de sinds eeuwen aangevochten orthodoxe Schriftbeschouwing geholpen en uitgered kan worden door zuiverder wetenschappelijk onderzoek, dan tot dusver gepresteerd is. Ik acht dit een overschatting. Zoals ik trouwens ook het gevaar van Wellhausen overdreven getekend vond. Is het wel waar, dat we met de onstreden datering van het boek Deuteronomium in het wortelprobleem van de moderne oudtestamentische wetenschap zitten?(p.7 o.o.). Is het wel juist, ten aanzien van Wellhausen's theorie te beweren: "Want Wellhausen zag kans niet alleen de boeken van Mozes volkomen in puin te werpen, doch meteen ook het overige van het Oude Testament te doen instorten, en het geheel aan het O.T. als Woord Gods radicaal te ondermijnen"(p.9 o.o.). Ik geef wel toe, dat de theorie van Wellhausen gerangschikt moet worden onder wat de Heidelbergse Catechismus noemt 'de boze raadslagen, die tegen Gods heilig Woord bedacht worden'(antw.123). Vooral geef ik dat toe, als ik let op de evolutionistische drijfveren van de heer Wellhausen zelf. Maar anderzijds heeft een meer laconieke beschouwing ook recht van spreken. Is alles eigenlijk niet met een sissert afgelopen? Ik bedoel, als je overweegt, dat de hele geleerde wereld ten aanzien van de Pentateuch inderdaad wel het mozaïsch auteurschap heeft losgelaten, naar toch van de hele tora toegeeft, dat ze veel oud materiaal bevat, tot de bron P toe, dat best van Mozes afkomstig zou kunnen zijn. Wellhausen als hegeliaans filosoof is dood in de oudtestamentische wetenschap. Als vakgeleerde leeft hij nog, in zoverre hij niet tegen te spreken waarnemingen heeft gedaan, waarmee hij, evenals trouwens vele anderen van zijn vakgenoten, ons danig in verlegenheid gebracht heeft ten aanzien van de vraag, hoe het Oude Testament nu tot in de details toe precies in elkaar zit en hoe Israëls geschiedenis tot in details toe precies verlopen is.

Holwerda heeft verder de hele problematiek van het Oude Testament zo toegespitst op de exegese van Deuteronomium 12, dat wanneer van zijn oplossing gezegd zou moeten worden dat ze onhoudbaar is, hij het onherroepelijk-slaachtoffer van de Wellhausiaanse Schriftbeschouwing zou zijn. Welnu, ik ga zo meteen de grote onwaarschijnlijkheid van Holwerda's uitleg aantonen, maar ik zeg vooruit, dat ik daar deze conclusie niet aan verbind. Voor mij is en blijft prof. Holwerda, ook nadat ik ten aanzien van Dtr. 12 tot een andere opvatting kom dan hij, de eerbiedige schriftgeleerde, die in het globaal genomen voor een goede zaak streed, dat namelijk het Oude Testament in zijn opeenvolging van de belofte aan de aartsvaders, de wetgeving door Mozes en de profetische prediking een juiste indruk verschaft.

Maar nu dus Holwerda's exegese van Deut.12. U weet dat die, samengevat, hierop neerkomt, dat dit hoofdstuk niet de centralisatie van Israëls cultus vordert, maar in perfecte overeenstemming is met de altaarwet van Exodus 20, waar de Here God belooft dat Hij op elke plaats, waar Hij zijn naam doet gedenken, tot Israël zal komen en het zal zegenen (Ex.20:24). Het dilemma, waar Deut. 12 in kiest, is niet veelheid of eenheid van de cultusplaats, maar de willekeur van het volk dat offert waar het maar een offerplaats vindt tegenover de vroomheid van Israël, die zich de offerplaatsen door de Here laat aanwijzen. Deze uitleg stelt Holwerda dan in staat, de praktijk van Israëls vromen zoals we

die aantreffen in de boeken Richteren, Samuël en Koningen, in overeenstemming met de goddelijke wet te verklaren, -ook met de goddelijke wet zoals die in Deut.12 geformuleerd is.

Natuurlijk moet Holwerda zich dan verantwoorden ten aanzien van de formuleringen in Deut.12, die zijn opvatting rechtstreeks schijnen tegen te spreken. Het gaat daarbij vooral om de verzen 5 en 14. Vs.5: "Maar de plaats, die de Here uw God uit het gebied van al uw stammen verkiezen zal om daar zijn naam te vestigen, -om-daar te wonen, die zult gij zoeken en daarheen zult gij gaan." Vs.14: "Maar op de plaats die de Here in het gebied van één uwer stammen verkeizen zal, daar zult gij uw brandoffers brengen en daar zult gij doen alles wat Ik u gebied." 'De plaats' vat hij op als 'telkens de plaats' ofwel: 'de plaatsen'. 'Uit het gebied van al uw stammen' verklaart hij als 'uit het gebied van elk uwer stammen' en 'de plaats die de Here uit het gebied van één uwer stammen verkeizen zal' wordt: 'elke plaats die de Here in het gebied van telkens één uwer stammen verkiezen zal'.

Onmogelijk is dit strikt genomen niet. Bij bijvoorbeeld in de uitdrukking 'de Leviet, die in uw poorten is' is er sprake van een grammaticaal enkelvoud, maar er is toch aan een veelheid van Levieten gedacht: 'de Levieten die in uw poorten zijn'. Ook is het mogelijk bij 'al uw stammen' en 'één uwer stammen' te denken aan 'elk' en 'telkens één = elk' uwer stammen. Maar is het ook waarschijnlijk? De uitdrukking 'de plaats die de Here verkiezen zal', komt in het boek Deuteronomium 19 maal voor. Op niet één plaats treffen we het meervoud aan, wat als toch een meervoud bedoeld is, tamelijk vreemd is, juist in een boek als Deuteronomium, waar de-figuur van de numerus-wisseling bekend is: 'gij' en 'gijlieden'. Zo gaat het in Deut.17:9, in verband met rechtszaken die vanwege de ingewikkeldheid niet plaatselijk afgedaan kunnen worden, over 'de Levietische priesters en de rechter die er dan wezen zal'. In 19:17 komen we dezelfde rechterlijke instanties tegen die dan aangeduid worden als 'de priesters en de rechters die er dan zijn zullen'. Hier vinden we een afwisseling van 'rechter' en 'rechters'. In dit geval heb ik inderdaad niet de vrijmoedigheid om bij 'de rechter die er dan wezen zal' het grammaticale enkelvoud te pressen en te stellen dat hier gedacht is aan de functie van één opperrechter. Het enkelvoud mag hier verklaard worden als 'telkens de rechter die er dan wezen zal' of 'een van de rechters, namelijk, die welke dan dienst heeft'. Zo zou ik het een belangrijke steun voor Holwerda's theorie vinden, als er nu ook eens voorkwam in het geheel van Deut. 'de plaatsen, welke de Here verkiezen zal'. Het geheel ontbreken van dit meervoud maakt Holwerda's uitleg niet aannemelijk.

Of, waarom niet eenmaal 'elke plaats die de Here verkiezen zal'? כָּל-הַמְּקוֹמִים אֲשֶׁר-יִבְרָךְ יְהוָה בּוֹ, zoals in 11:24: 'elke plaats waarop uw voetzool treden zal' תִּרְוַךְ בְּרַגְלֵיכֶם בּוֹ כָּל-הַמְּקוֹמִים אֲשֶׁר יִבְרָךְ יְהוָה. Ook in die zinswending van 11:24 zou 'de plaats' hebben kunnen staan in de betekenis van 'elke plaats'. Toch beschikt het hebreuws over de uitstekende mogelijkheid om dat 'elk' duidelijker tot uitdrukking te brengen: כָּל-הַמְּקוֹמִים, zie ook Deut.12:13: כָּל-מְקוֹמֵי אֲשֶׁר חָרָה אֱלֹהֵינוּ, gezegd van de heidense cultusplaatsen.

Ook is geweest -niet trouwens-door Holwerda, die zich bij deze tekst op de vlakte houdt-(O.T.voordracht II, p.324 v.)- op de tekst Deut.23:17 (in de ned. vert. vs.16) waar het gaat over de gevluichte slaaf die mag wonen 'op de plaats die hij verkiest in één uwer poorten'. Inderdaad biedt dit een mooie parallel voor de uitdrukking: 'de plaats die de Here verkiest in één uwer stammen'.

הַמְּקוֹמִים אֲשֶׁר-יִבְרָךְ יְהוָה
בְּאֶחָד מִשְׁעָרֵיכֶם
הַמְּקוֹמִים אֲשֶׁר-יִבְרָךְ יְהוָה

-4-

Uit deze uitdrukking blijkt inderdaad dat de stad waarheen de voortvluchtige slaaf gaat, elke stad in Israël kon zijn. Toch keert, nader beschouwd, dit voorbeeld zich tegen Holwerda. Want als die slaaf gekozen heeft, is het niet elk van de steden, maar één stad, waar hij woont. Men zal zeggen: dat komt doordat die slaaf een mens is, hij is als mens plaatsgebonden, aan één plaats gebonden. God de Here echter niet, die kan op vele plaatsen tegelijk 'met zijn aangezicht' d.w.z. 'persoonlijk' tegenwoordig zijn. Toch doet men dan een dogmatisch beroep op de alomtegenwoordigheid Gods, die ik niet wil ontkennen, maar waarvan ik me wel afvraag of die wel zo past in de theologie van Deuteronomium.

"Hoor Israël, de Here onze God, de Here is één." (6:4)
Is met dit één-zijn van de Here de veelheid van oultusplaatsen eigenlijk al niet uitgesloten?

We verlaten hier het gebied van de grammaticale argumentatie. Ook prof. Holwerda zelf heeft toegegeven dat op dit veld de beslissing niet kan vallen (o.o. p. 329, 332 en 338). We komen nu tot de argumenten, die meer exegetisch-theologisch van aard zijn, van welke er dus zo juist al één genoemd is. Maar er is meer.

*studie In Holwerda's wordt niet duidelijk of hij nu als alternatief voor de centrale oultusplaats kiest voor het regionale dan wel voor het locale heiligdom. Enerzijds lezen we: "Het feit dat stipulaties nodig zijn met het oog op verre afstand, maakt het in ieder geval onmogelijk om aan een dicht net van altaren in schier elke plaats te denken" (Begonnen..p.20). Maar verderop lezen we: "Het (Israël) heeft altijd geleefd onder een wet, die naast het centrale heiligdom te Silo en later te Jeruzalem de regionale of zelfs locale offerplaatsen wilde" (o.o. p.26). De oorzaak van deze tegenstrijdigheid is m.i. hierin gelegen, dat Holwerda de locale heiligdommen als legitieme oultusplaatsen nodig heeft om met de praktijk van bijvoorbeeld iemand als Samuël in het reine te komen, die dicht bij elkaar gelegen plaatsen als Rama, Gibeon, Mizpa en Gilgal offerfeesten belegt. Als dat bij regionale heiligdommen geschiedde, waren die regio's wel erg klein. Maar anderzijds is het argument steekhoudend, dat Deut.12 voorziet in het geval, dat het heiligdom te ver verwijderd is om daar telkens wanneer men zin heeft in vlees eten, heen te gaan. Men mag dan zijn consumptie-vlees eten in al de woonplaatsen (Deut.12:20,21). Een bepaling die alleen maar zin heeft, wanneer het heiligdom regionaal bedoeld was en niet plaatselijk, dus in elke stam één.

Alleen maar, dan blijven de bezwaren wegen die Holwerda ontwikkeld heeft tegen het centrale heiligdom, uit het oogpunt van de praktische uitvoerbaarheid. We geven nu Holwerda het woord: "Men stelde zich voor wat dit praktisch betekent voor een stad; laat ik zeggen in het noorden van Galilea; de stad Dan b.v. op 150 km van Jeruzalem.... Dit betekent dat elk gezin-voltallig toch minstens een keer of zes per jaar de reis naar Jeruzalem zou moeten ondernemen, een reis die heel wat bezwaarlijker was en heel wat meer tijd vroeg, dan wanneer vandaag een vrijgemaakte familie in Groningen haar kerkgang zou moeten maken in Marseille. Elke gang naar het altaar betekent dan een afwezigheid van minstens een week. Wie verzorgen zolang het vee? Wat de deur dicht doet, is wel dit: telkens moet de pastor loci mee. D.w.z. er behoeven maar zo'n vijftien families in zo'n stad te wonen, of de Leviet is nooit meer thuis; zijn hele ambtsdienst gaat op in een bestendig heen en weer trekken van Noord naar Zuid vice versa. Maar wat doet hij dan langer in één van die noordelijke steden? Hij kon beter zijn domicilie kiezen in Jeruzalem. Want zijn gemeente is toch vrijwel altijd zonder verzorging. Bij het aannemen van oultus-centralisatie wordt de wet praktisch eenvoudig onuitvoerbaar en onzinnig. Deze trek van familie met geestelijkheid naar het heiligdom is alleen mogelijk, zolang het altaar in hoogstens enkele uren kan worden bereikt, en men vóór de avond weer thuis kan zijn" (o.o. p.26). Inderdaad, maar ik geloof niet dat je al deze bezwaren ondervangt. wanneer je regionale heiligdommen aan-

neemt, in elke stam één. Dan wordt het nog een oneindig gereis.
- Dit tegenargument geldt ook tegen de gedachte die Holwerda op p.25 ontwikkelt, dat namelijk met één centraal heiligdom te weinig genade-kracht aan het volk zou zijn verstrekt dan dat het de grote verleidingen van het kanaänietische religieuze leven zou kunnen weerstaan. Een regionaal heiligdom zou evenmin toereikend zijn, stel ik hiertegenover. Ik zeg hier tegelijk alvast maar bij dat het boek Deuteronomium, naar mij opvalt, zich zeer weinig bekommert over de praktische uitvoerbaarheid van zijn bepalingen. In dat opzicht valt het op meer punten te kritiseren. Die kritiek wordt m.i. pas ontzenuwd als we het ware karakter van het boek onderkennen. Maar daarover verderop.

Als verder bezwaar tegen Holwerda's exegese zou ik willen aanvoeren, dat als Deut.12 het niet heeft over de centrale cultusplaats, het hele boek over dit toch niet onbelangrijke heiligdom zou zwijgen. Je zou dan toch een bepaling verwachten die een parallel biedt van de bepaling inzake de koning. (Deut.17:14-20). In het politieke vlak rekent Deuteronomium met een centraal gezag, zij het ook in de toekomst, maar in religieus-cultisch opzicht zou elke toespeling op iets centraals ontbreken. Ik neem tenminste aan, dat Holwerda de uitdrukking in Deut.17:15 'de koning, die de Here uw God verkiezen zal' niet uitlegt als te slaan op een gelijktijdig meervoud van koningen. Maar dit is een grapje, hoewel een serieus grapje. Tegenover de centrale koning zou een tegenwicht van een centraal heiligdom toch geen overbodigheid zijn.

Een volgende tegenargumentatie wil ik ontleen aan de regeling in het boek Deuteronomium ten zake van de vrijsteden: Deut.4:41-43 en Deut.19:1-13. Vooreerst, als Mozes in het Overjordaanse alvast drie vrijsteden heeft mogen aanwijzen, waarom dan niet meteen drie of meer plaatsen van eredienst? Wat was nu belangrijker, dat de kwestie van de vrijsteden geregeld werd of de kwestie van de eredienst? Toch het laatste! Dit wordt nog eigenaardiger als je bedenkt, dat de vrijstad-gedachte van huis uit sterk met de cultus verweven was. Dat valt op te maken uit de bepaling in Ex.21:12-14: "Wie iemand zo treft dat hij sterft, zal zeker ter dood gebracht worden. Maar voor het geval dat hij het er niet op toelegde, doch dat God het zijn hand deed overkomen, zal Ik u een plaats aanwijzen, waarheen hij kan vluchten. Doch wanneer iemand misdadig handelt tegen zijn naaste en hem met list doodt, dan zult gij hem van mijn altaar weghalen, opdat hij sterve." Van het altaar weghalen - het asyl is cultisch bepaald geweest, zoals trouwens de geschiedenis met Joab ook laat zien (I Kon.2:28). Ook in Num.35:9 v.v. blijkt het verband tussen de vrijstad en de cultus, omdat de ongelukkige doodslager in de vrijstad moet blijven wonen tot de dood van de hogepriester (v.28,32). In Deuteronomium valt nu op, dat de vrijstad-regeling geen enkele relatie meer heeft met de cultus. Het asyl is volledig losgekoppeld van het altaar. Het is een seculiere aangelegenheid geworden, zoals bijvoorbeeld ook het vlees eten in verregaande mate een seculiere aangelegenheid geworden is, dat los van het heiligdom kon plaats vinden (Deut.12:20 v.v.). En zo is er meer te noemen. Deuteronomium is in feite weinig cultisch, in de zin waarin bijvoorbeeld Leviticus dat is. Zo valt het ook op, dat Mozes en Israël voor de vrijsteden Gods verkiezende daad niet behoeven af te wachten maar zelf tot afzondering (יָרַדוּ) mogen overgaan. "Toen zonderde Mozes drie steden af..." (4:41) en "Gij zult u drie steden afzonderen in het land, dat de Here Uw God u tot een bezitting geven zal" (19:2) en "Gij zult nog drie steden toevoegen" wanneer de Here Israëls gebied vergroot zal hebben (19:9). Wanneer het nu wat de cultus betreft, gaat over 'de plaats die de Here verkiezen zal' geloof ik dat daarmee aangegeven is, dat 't bij het heiligdom, in onderscheiding van de vrijsteden, gaat over een uitzonderlijke plechtige, eenmalige aanwijzing van de Here over één plaats voor heel Israël: Anders zou de regeling van de vrijsteden en die van de regionale heiligdommen op z'n minst parallel hebben kunnen lopen.

Ik werk de argumentatie met behulp van de vrijsteden naar nog een zijde uit. In het gedeelte van Deut.14:22-29 wordt de zaak van de tienden geregeld. We lezen: "Wanneer de weg voor u te lang zou zijn, zodat gij ze (de tienden) niet zoudt kunnen vervoeren, omdat de plaats die de Here uw God verkiezen zal om daar Zijn naam te vestigen, te ver van u verwijderd is, wanneer de Here uw God u gezegend heeft - dan zult gij ze te gelde maken en dat geld bij u steken en naar de plaats gaan, die de Here uw God verkiezen zal en gij zult dat geld besteden voor alles waarin gij lust hebt". Het gaat hier dus over de situatie, dat door de zegen des Heren Israëls gebied uitgebreid zal worden. Over die situatie gaat het ook in Deut.19, dat handelt over de vrijsteden, en daar zegt Mozes: wijs dan nog drie vrijsteden aan. Waarom stelt hij in Deut.14 niet in het vooruitzicht, dat in dat geval de Here nog enkele regionale heiligdommen zal verkiezen? Om het Israël mogelijk te maken, met zijn tienden in natura daarheen te gaan? Het probleem van te verre afstand van het heiligdom in-geval van gebiedsuitbreiding zou-zich niet voordoen, als Deut. daacht aan regionale heiligdommen.

Hiermede heb ik mijn argumenten genoemd op grond waarvan ik het het meest waarschijnlijk blijf vinden dat Deuteronomium 12 de centralisatie van de cultus voorschrijft.

Ik kom nu tot de andere bijbelboeken waarin het over de centrale-cultusplaatsen gaat. Er valt hier te denken aan het boek Jozua (c.22) het boek 2Samuël (c.7) en de boeken 1 en 2 Koningen (I,8,16; I,11,32; I,14,21; II,21,7). In de behandeling van al deze plaatsen vind ik Holwerda eerlijk gezegd wat spitsvondig.

De geschiedenis van Jozua 22, het altaar van de overjordaanse stammen, zegt ons dat we hier niet te doen hebben met een altaar van slachtoffers, maar met een altaar als monument van saamhorigheid. Maar dat de westjordaners het aanvankelijk opvatten als een plaats van eredienst, bewijst toch wel, dat zij dachten aan één centraal heiligdom, waarop door de oostjordaners inbreuk werd gemaakt. Holwerda echter zegt, dat in Jozua 22 een situatie met meerdere heiligdommen is verondersteld. Daarbij denkt hij aan de verzen 24-27, waar de oostjordaners hun vrees uitspreken: "Later zouden uw kinderen tot onze kinderen kunnen zeggen: wat hebt gij te maken met de Here de God van Israël? De Here heeft immers tussen ons en u... de Jordaan als grens gesteld, gij hebt geen deel aan de Here..." Holwerda zegt, dat deze vrees "veronderstelt, dat men elkaar niet regelmatig bij één heiligdom ontmoette, doch daarin eigen wegen ging; de angst kon dan slechts postvatten, als de situatie van dien aard was, dat men elkaar praktisch niet kende en eigenlijk geen gemeenschap met elkaar had; dat men ook de cultus niet gemeenschappelijk beoefende, aan één heiligdom, doch separaat, ieder op eigen gelegenheid, bij lokale heiligdommen." (O.T. voordrachten II, 364/5) Dit is even scherpzinnig als spitsvondig. In geding was evenwel heel duidelijk deze vraag of de oostjordaners een slachtofferaltaar bouwden "buiten het altaar voor de Here onze God, dat voor zijn tabernakel staat" (22:29) ja of nee. Men vreesde in het opgerichte herinneringsaltaar niet een alternatief voor de nog aan te wijzen cultusplaatsen in het overjordaanse, maar voor het bestaande altaar dat voor de tabernakel in Silo stond.

Het hoofdstuk 2Samuël 7, dat van Davids plan tot tempelbouw vertelt, schijnt duidelijk terug te grijpen op Deut.12, waar we lezen: "Maar wanneer gij de Jordaan zult zijn overgetrokken en woont in het land dat de Here uw God u zal doen beërven en Hij u rust geeft van al uw vijanden aan alle kanten, en gij veilig woont, - dan zult gij naar de plaats die de Here uw God verkiezen zal, - om daar zijn naam te doen wonen, alles brengen wat Ik u gebied..." 2-Sam.7 begint met een herkenbare toespeling hierop als volgt: "Toen de koning in zijn paleis was gaan wonen en de Here hem aan alle zijden van al zijn vijanden rust gegeven had, zeide de koning tot de profeet Nathan: Zie toch, ik woon in een cederen

paleis, terwijl de ark Gods verblijft onder een tentkleed". Toch ontkent Holwerda het verband tussen een en ander. Hij zegt: "Met de 'rust' die Deut.12 als conditie stelt, is niet bedoeld de triomf over buitenlandse vijanden, die onder David pas kwam, -doch de zegepraal over de binnenlandse, kanaänietische machten" (o.c. p.17). En die bedwinging van de laatste machten had al onder Jozua z'n beslag gekregen, zoals blijkt uit Jozua 22:4, waar Jozua de overjordaners laat weggaan met het argument: "De HERE uw God heeft uw broeders rust gegeven, gelijk Hij hun toegezegd had." Dus trad de wet van Deut.12 reeds onder Jozua in werking, niet pas bij David. Zo behoeft Davids tempelbouw niet in verband gebracht te worden met de centralisatie-wet van Deut.12. Opnieuw vind ik dit wat spitsvondig. Vooral wanneer ik let op wat iets verder in datzelfde 2 Samuël 7 staat: "Zo zegt de Here: zoudt gij voor Mij een huis bouwen om in te wonen? Ik heb immers in geen huis gewoond van de dag af, dat Ik de Israëlieten uit Egypte voerde, tot nu toe, maar Ik ben rondgetrokken in een tent, in een tabernakel. Heb ik ooit, terwijl Ik met al de Israëlieten rondtrok, tot één der stamhoofden van Israël, die Ik geboden had, mijn volk Israël te weiden, het woord gesproken: waarom bouwt gij mij niet een huis van oederhout?" En even verder: "Ik zal een plaats bepalen voor mijn volk, voor Israël, en het planten, zodat het op zijn eigen plaats kan wonen, zonder dat het meer opgeschrikt wordt en boosdoeners het onderdrukken zoals vroeger, sedert de tijd dat Ik ridders over het volk Israël heb aangesteld. Ik zal u rust geven van al uw vijanden." Het lijkt me niet tegen te spreken, dat 2 Sam.7 van oordeel is, dat met Davids regering aan de toestand van onzekerheid die sedert de intocht geduurd heeft, een einde is gekomen. Daarom lijkt het mij voor de hand, tussen Deut.12 en 2 Sam.7 verband te leggen.

Wat de plaatsen uit de boeken Koningen betreft, daarover kan ik kort zijn. Steeds is daarin sprake van de stad, (of het huis of Jeruzalem) die de Here verkoren heeft uit alle stammen van Israël om zijn naam daer te doen wonen. Dit is een zeer duidelijke toespeling op Deut.12 waar het gaat over 'de plaats die de Here uw God uit het gebied van al uw stammen verkiesen zal om daar zijn naam te vestigen'. Holwerda kan wel zeggen, dat in plaats van 'plaats', *מִקְדָּשׁ*, er in de teksten van Koningen sprake is van 'stad', *עִיר*, (en wel de stad Jeruzalem, die in Deut. nergens genoemd wordt) en dat het dus in Koningen gaat over een cultusplaats en dat de terminologie duidelijk anders is dan in Deut.12, maar de overeenkomst is gewoon veel groter dan het verschil. Het verschil laat zich bovendien heel gemakkelijk verklaren uit het feit, dat Deut.12 gesitueerd is vóórdat God zo'n plaats gekozen heeft. Is die keus gemaakt, dan is het niet vreemd dat die plaats een stad en wel de stad Jeruzalem blijkt te zijn.

Overigens moet ik zeggen, dat ik uit mijzelf deze plaatsen van buiten het boek Deuteronomium niet zou ter sprake brengen, ter ondersteuning van deze of gene uitleg van Deut.12. Door je te beroepen op plaatsen uit de historische boeken wek je namelijk de indruk precies te weten hoe het historisch in Israël allemaal precies in elkaar zat, wanneer er een veelheid van cultusplaatsen was en wanneer men tot centralisatie overging. Ik moet bekennen, dat ik dat allemaal niet zo precies weet. Omdat ik het karakter van de historische beschrijving in de bijbelboeken onvoldoende ken. Geeft een hoofdstuk als Jozua 22, de geschiedenis van het overjordanse altaar, die alleen vanuit de centralisatie-gedaachte te begrijpen is - geeft dit hoofdstuk de historische situatie exact weer, of is er sprake van een tendens, in die tijd waarneembaar, die profetisch aangedikt weergegeven is? Het gaat immers de Bijbel niet om historische beschrijving in de zin van *koole*, objectieve feitenvaststelling, maar het gaat de Bijbel om bemoediging en vermaning, lofzegging en schuldbelijdenis met behulp van de historie. We weten immers van bewerkingen achteraf (bv. de Deuteronomist, die vanuit Deuteronomium de geschiedenis van Israël beoordeelde)

we weten van schematiseringen (bijv. het twaalftal richters in één serie achter elkaar); we weten ^{van} periodisering (denk bijv. aan de geslachtslijst van 3 x 14 in Matth. 1). Naar de maatstaven van de moderne historie-beschrijving kennen wij Israëls geschiedenis slechts globaal. Er is veel materiaal bij, waarvan wij geloven dat de Heilige Geest daarmee de geschiedenis van Israël ten diepste recht doet, zonder dat wij dat kunnen aantonen. Dit betekent dat dit materiaal zich moeilijk leent tot historische bewijsvoering in de moderne zin van het woord. Daarom verwacht ik niet veel van de wetenschappelijke methode ter verifiëring van de bijbelse geschiedenis. Holwerda gelooft daarin. Ik niet meer. Een boek als "Geschiede Israëls" van Martin Noth sohokt mij niet meer in mijn vertrouwen in de Bijbelse manier van geschiedenis vertellen. Het is voor mij een uitnodiging om de Bijbel in z'n eigenheid te eerbiedigen en te beminnen. Ik geloof namelijk, dat de Bijbel een vollere werkelijkheidsbenadering, ook van de geschiedenis, heeft dan de wetenschap. De wetenschappelijke benadering steekt daartegen mager af. Die mist dan ook het profetische.